

Social Cohesion and Development

Vol 9, No 1 (2014)

Κουτσιαράς Νίκος, Οι καιροί αλλάζουν-εμείς; Κείμενα για την Ευρωπαϊκή πολιτική οικονομία πριν και μετά την κρίση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013

Μαρίνα Αγγελάκη

doi: [10.12681/scad.8955](https://doi.org/10.12681/scad.8955)

Copyright © 2016, Μαρίνα Αγγελάκη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Αγγελάκη Μ. (2016). Κουτσιαράς Νίκος, Οι καιροί αλλάζουν-εμείς; Κείμενα για την Ευρωπαϊκή πολιτική οικονομία πριν και μετά την κρίση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013. *Social Cohesion and Development*, 9(1), 83–85. <https://doi.org/10.12681/scad.8955>

Κουτσαράς Νίκος,

Οι καιροί αλλάζουν-εμείς; Κείμενα για την Ευρωπαϊκή πολιτική οικονομία πριν και μετά την κρίση,

Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013

Με τις ευρωεκλογές της 25^{ης} Μαΐου 2014 να απέχουν (πλέον) λιγότερο από ένα εξάμηνο και την πρόσφατη έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (2013) να αναδεικνύει ότι μεταξύ των Ελλήνων συμμετεχόντων στην έρευνα το 89% θεωρεί ότι η φωνή του δεν «ακούγεται» στην Ευρώπη, το βιβλίο του Νίκου Κουτσαρά «Οι καιροί αλλάζουν- εμείς; Κείμενα για την Ευρωπαϊκή πολιτική οικονομία πριν και μετά την κρίση» συνιστά μια παραπάνω από ευπρόσδεκτη συμβολή στην πάντα αναγκαία, επίκαιρη και μακριά από δογματισμούς συζήτηση για το παρελθόν, το παρόν και κυρίως το μέλλον της Ευρώπης στην κρίσιμη από πολλές απόψεις παρούσα (αλλά όχι μόνο) συγκυρία.

Τα τριάντα οκτώ (πλην του εισαγωγικού) κεφάλαια για την οικονομία και την πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) -διαφορετικής ωστόσο έκτασης καθώς περιλαμβάνουν τόσο σύντομα κείμενα που έχουν το χαρακτήρα σχολίου, όσο και εκτενέστερα κείμενα θέσεων ή ερευνητικά κείμενα- χωρίζονται σε δυο θεματικές ενότητες με την πρώτη να καλύπτει την προ-κρίσης περίοδο ή αλλιώς εποχή της αισιοδοξίας, όπως επιλέγει να την τιτλοφορήσει ο συγγραφέας, και τη δεύτερη να καλύπτει την εποχή της κρίσης. Μέσω της διάκρισης αυτής, ο συγγραφέας- ακαδημαϊκός ερευνητής της Ευρωπαϊκής πολιτικής οικονομίας επιτυγχάνει με ιδιαίτερη μαεστρία την οικοδόμηση ενός συμπαγούς «ιστορικού αφηγήματος, σε δυο πράξεις, για την πολιτική και την οικονομία της Ευρώπης» το οποίο εξετάζει αφενός το βαθμό στον οποίο οι αλλαγές στην πολιτική και την οικονομία οδηγούν στην αναθεώρηση των θέσεων και των επιχειρημάτων (του) και αφετέρου το περιεχόμενο που λαμβάνει η αναθεώρηση αυτή: αν πρόκειται για επανεξέταση θεωρητικών υποδειγμάτων ή/και αναθεώρηση των κανονιστικών πεποιθήσεων ή/και την ιεράρχηση αξιών. Το κεντρικό με άλλα λόγια ερώτημα αφορά το εάν η Ευρώπη πρέπει, αλλά και αν μπορεί να αλλάξει, παραπέμποντας στις θεωρήσεις για τη φύση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος.

Με ποιον τρόπο έχουν (ή όχι) αλλάξει οι αντιλήψεις του συγγραφέα; Σε σχέση με την οικονομική Ευρώπη, και την ευρωζώνη ειδικότερα, αποτυπώνεται η μετατόπιση από μια επιφυλακτική, ωστόσο θετική, στάση περί την σκοπιμότητα της νομισματικής ένωσης προς μια σκεπτικιστική, απορριπτική προσέγγισή της, αναθεώρηση η οποία αντανάκλα και εκφράζει την (μερική) τροποποίηση των πεποιθήσεων για την μακροοικονομική πολιτική. Σε σχέση αντιθέτως με την πολιτική Ευρώπη, η αντίληψη της ΕΕ ως καθεστώτος διακυβερνητικής οικονομικής συνεργασίας, ανταποκρινόμενου στις εθνικές προτιμήσεις (και εξαρτώμενου από τη σύγκλιση ή απόκλισή τους) δεν έχει τροποποιηθεί.

Οι αντιλήψεις του συγγραφέα (και η αναθεώρηση ή μη αυτών) αναπτύσσονται μέσα από κείμενα για τη διεθνή οικονομική ολοκλήρωση (και τις αλήθειες και τους μύθους γύρω από αυτή), τη φύση της ΕΕ ως εγχειρήματος ενίσχυσης και γεωγραφικής επέκτασης του κοινωνικώς επωφελοούς ανταγωνισμού, την ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση και την αδυναμία θετικής της επίδρασης στην εγχώρια θεσμική μεταρρύθμιση, ιδίως των αγορών εργασίας, καθώς και τη συζήτηση του ενδεχόμενου ακόμα και αποθάρρυνσης της μεταρρύθμισης ως αποτέλεσμα της εισαγωγής του ευρώ (και σε πείσμα των διαδεδομένων αντιλήψεων), αλλά και της περιορισμένης επίδρασης της στρατηγικής της Λισαβόνας. Ειδικότερα, ως προς τις μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες στην αγορά

εργασίας, αυτές αφορούν κατά κύριο λόγο την ενθάρρυνση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και την ευέλικτη διευθέτηση του χρόνου εργασίας. Οι (διστακτικές) εθνικές κυβερνήσεις επιλέγουν συνεπώς τη στρατηγική βολικής – και λιγότερο πολιτικά ριψοκίνδυνης- μεταρρύθμισης, ευνοϊκής ως εκ τούτου για τα συμφέροντα των επιχειρήσεων και των καλώς τοποθετημένων.

Ως προς την (λελογισμένη) κοινωνική διάσταση της ΕΕ, ο συγγραφέας απορρίπτει την (υπέρ;) αισιόδοξη θεώρηση της κοινωνικής διάστασης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ως διαδικασίας υπερεθνικής αναδιάταξης της πολιτικής ισχύος και εξουσίας. Η κοινωνική πολιτική της ΕΕ, αντιθέτως, συμβάλει στην εξυπηρέτηση οικονομικών στόχων και τη νομιμοποίηση των αποφάσεων των εθνικών κυβερνήσεων, έχοντας ελάχιστη αυτοτελή αναδιανεμητική επίδραση και περιορισμένη συμβολή στην ευθεία νομιμοποίηση της ευρωπαϊκής ενοποιητικής διαδικασίας. Ως εκ τούτου, οι πρωτοβουλίες της ΕΕ στον κοινωνικό τομέα θα εξακολουθήσουν να αφορούν σε βελτιώσεις μεθόδων και εργαλείων δράσης, στον εκσυγχρονισμό της υφιστάμενης κοινοτικής νομοθεσίας, ενώ δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται η γνωσιακή πτυχή.

Η στρατηγική της βολικής μεταρρύθμισης αποτυπώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο μέσω της ανάλυσης των σχετικών πρωτοβουλιών που αφορούν την ελληνική αγορά εργασίας, ενώ ανάλογες (ή και ακόμα πιο περιορισμένες) είναι οι επιδόσεις σε άλλους τομείς όπως των συντάξεων ή της υγείας, παρόλο που οι τελευταίοι δεν εξετάζονται στο βιβλίο. Ιδωμένη από ένα ευρύτερο πλαίσιο, η στρατηγική της βολικής μεταρρύθμισης, ή ορθότερα η απουσία σαφούς πολιτικής βούλησης για τη διαμόρφωση ενός ισχυρού κοινωνικού κράτους, μοιάζει να έρχεται σε αντίθεση με τις (ελληνικές) προσδοκίες περί εξευρωπαϊσμού της κοινωνικής πολιτικής. Ο περιορισμός του τελευταίου σε μια ποσοτική σύγκλιση χωρίς τη συνοδεία ποιοτικής μεταρρύθμισης δεν πρέπει ωστόσο να μας εκπλήσσει καθώς ο χαρακτήρας της κοινωνικής πολιτικής της ΕΕ σε συνδυασμό με την απουσία πολιτικής βούλησης στο εσωτερικό δημιουργούν συνθήκες οριακής μόνο μεταρρύθμισης, ενώ δεν πρέπει να παραλείψουμε την αδυναμία κατανόησης της φύσης της ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής η οποία συνέβαλε στην καλλιέργεια υπέρμετρων προσδοκιών. Υπό το πρίσμα της διαπιστούμενης αυτής αδράνειας, δεν εκπλήσσει επίσης το γεγονός ότι η κριτική που ασκεί ο Κουτσιαράς παραμένει ακόμα επίκαιρη μια δεκαετία περίπου από τη συγγραφή των σχετικών κειμένων.

Το δεύτερο μέρος (το οποίο αφορά την εποχή της κρίσης) επικεντρώνεται –όπως είναι άλλωστε αναμενόμενο- στην κρίση της ευρωζώνης, αναδεικνύοντας ενδιαφέρουσες επιμέρους πτυχές, όπως –μεταξύ άλλων- αυτές που αφορούν θέματα πολιτικής ισχύος και δημοκρατίας ή εποπτείας του τραπεζικού συστήματος. Η, κάθε άλλο παρά απροσδόκητη, ενίσχυση του ρόλου του κράτους (η εφαρμογή δηλαδή κενστανιστικών πολιτικών) υποστηρίζεται ότι θα έχει προσωρινό χαρακτήρα και δεν θα αποτελέσει προάγγελο ενός νέου New Deal, παραμένοντας διανεμητικώς ασήμαντη. Ως εκ τούτου, δεν προοιωνίζεται τη ριζοσπαστική αναδιάταξη της εγχώριας και διεθνούς πολιτικής οικονομίας. Σχολιάζοντας δε τη στροφή που παρατηρείται από το 2010 και εξής στη δημοσιονομική λιτότητα (έναντι της επέκτασης) η οποία «αντιβαίνει στην οικονομική λογική- και παρακάμπτει την ιστορική εμπειρία», επισημαίνεται ο κίνδυνος ενίσχυσης της πολιτικής ασυμμετρίας με πλέον δυσάρεστη έκφραση αυτής τις παρεμβάσεις στη λειτουργία της εγχώριας δημοκρατίας. Οδηγούμαστε με τον τρόπο αυτό στην αναζήτηση εκ νέου του νοήματος της δημοκρατίας στο πλαίσιο της ΕΕ η οποία συνοψίζεται στο ερώτημα-δίλημμα: Ευρώπη των αγορών ή Ευρώπη της οικονομικής ανάπτυξης και ταυτόχρονα των πολιτών; Παράλληλα με τα ζητήματα νομιμοποίησης, η κρίση φέρνει στο προσκήνιο θέματα που άπτονται της διαχείρισης της ευρωζώνης και της ανάγκης καλύτερης εξειδίκευσης και ενίσχυσης των κανόνων και διαδικασιών που διέπουν τη συμβίωση εντός αυτής. Αναφορικά τέλος με την Ελλάδα, και ειδικότερα σε σχέση με τη συζήτηση περί εξόδου από το ευρώ, αυτή συνδέεται κατά τον συγγραφέα με δυο προϋποθέσεις: τη διαπραγμάτευση

με τους εταίρους (σχετικά με τους όρους αποχώρησης) και τον σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας, απαραίτητης για τη διαχείριση της μετάβασης. Την ίδια στιγμή, δεν παραλείπει να καυτηριάσει την ατολμία των επιφανών «να κάνουν τη δουλειά τους» περιγράφοντας την τωρινή κατάσταση και τον δρόμο προς τη σωτηρία. Η συζήτηση αναφορικά με την παραμονή της χώρας στην ευρωζώνη η οποία εξακολουθεί να επανέρχεται στο προσκήνιο, σε συνδυασμό με τη μεταρρυθμιστική αδυναμία (όπως διαπιστώθηκε στο πρώτο μέρος), εγείρουν για μια ακόμα φορά το (γνώριμο πλέον) ερώτημα σχετικά με την επιθυμία συμμετοχής και κυρίτερα προσαρμογής της Ελλάδας στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Η αδυναμία δε αυτή, όπως έχει άλλωστε επισημανθεί και από άλλους ερευνητές, δεν σχετίζεται τόσο με την υπεράσπιση ενός συγκεκριμένου μοντέλου, αλλά περισσότερο με την προάσπιση συμφερόντων.

Διόλου περιέργως, η συζήτηση περί της κοινωνικής διάστασης της ΕΕ απουσιάζει από το δεύτερο μέρος. Η απουσία αυτή αντανακλά άλλωστε την υποβάθμιση της κοινωνικής διάστασης της ΕΕ την εποχή της κρίσης, οι βασικοί άξονες της οποίας διαμορφώνονται πλέον μέσω του πλαισίου οικονομικής διακυβέρνησης, εγείροντας ταυτόχρονα το ερώτημα περί της βιωσιμότητας του ευρωπαϊκού εγχειρήματος όταν το τελευταίο εντείνει τις οικονομικές και κοινωνικές ασυμμετρίες των μελών του.

Συνολικά, το βιβλίο «Οι καιροί αλλάζουν- εμείς; Κείμενα για την Ευρωπαϊκή πολιτική οικονομία πριν και μετά την κρίση» συμβάλει τόσο στη βιβλιογραφία της κρίσης όσο και σε αυτή για τους Ευρωπαϊκούς θεσμούς και τις πολιτικές, ενώ η δομή του (αυτόνομα κεφάλαια, αλλά την ίδια στιγμή ενταγμένα σε συγκεκριμένες θεματικές) το καθιστά προσιτό ακόμα και στους μη ειδικούς περί την οικονομία ή την ΕΕ. Υπό το πρίσμα αυτό, συμβάλει όχι μόνο στην καλύτερη κατανόηση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, αλλά και στη συζήτηση σχετικά με τη θέση της Ελλάδας σε αυτό.

Μαρίνα Αγγελάκη,
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Χριστόδουλος Μπέλλας (επιμ.)

Οικιακή εργασία και κοινωνική ένταξη μεταναστριών στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης

Εκδόσεις Πανεπιστημίου Αιγαίου, Αθήνα 2012

Η μελέτη της μετανάστευσης στην Ελλάδα, κατά την τελευταία εικοσαετία ακολουθεί μια τάση συνεχούς εξειδίκευσης ως προς την εξέτασή της από τους μελετητές. Ενώ αρχικά (1992-1999), το ενδιαφέρον στρεφόταν στις διαδικασίες μετανάστευσης και τις συνθήκες εργασίας-ζωής (Κασιμάτη κ.ά 1992, Ψημμένος 1995, Anderson & Phizacklea 1997), στη συνέχεια (2000-2005), δόθηκε προσοχή σε ζητήματα που αφορούσαν περισσότερο τις θεσμικές διακρίσεις (αναπαραστάσεις και νομιμοποίηση) (ΙΑPΑΣΙS 2003, Κασιμάτη 2003). Από το 2005, με τις μελέτες που πραγματοποιήθηκαν από το Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου (ΚΕ.Κ.ΜΟ.ΚΟ.Π.) και από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου, το φαινόμενο της μετανάστευσης εξετάζεται ως προς το φύλο, το επάγγελμα και την μεταναστευτική ιδιότητα.

Στο τελευταίο πλαίσιο εντάσσεται και η μελέτη «Οικιακή εργασία και κοινωνική ένταξη μεταναστριών στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης» (επιμέλεια Χ. Μπέλλας και συγγραφείς τους: Αγγελική Αθανασοπούλου, Ήβη Δασκαλάκη, Αναστασία Ζήση, Χριστόδουλος Μπέλλας, Μάλαμα

Πενταρή, Κατερίνα Ροζάκου, Πηνελόπη Τοπάλη, Μιχαλίτσα Χίου, Σωτήρης Χτούρης, Eda Gemi). Ο προβληματισμός της σύνθετης αυτής έρευνας, λαμβάνοντας υπόψη την περίοδο πριν και κατά τη διάρκεια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, επικεντρώνεται στις διαφοροποιημένες συνθήκες εργασίας και ζωής, τους τύπους ένταξης, τις συνήθειες και τις αξίες που προκύπτουν μέσα από την παραμονή διαφόρων ομάδων μεταναστριών στην οικιακή εργασία.

Το έργο που δημοσιοποιεί τα αποτελέσματα της έρευνας χωρίζεται σε *τέσσερα μέρη*. Το *πρώτο μέρος* της μελέτης περιλαμβάνει μια εκτενή συγκριτική ανάλυση του θεσμικού πλαισίου που διέπει την οικιακή εργασία. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η λειτουργία του θεσμού των ιδιωτικών γραφείων εύρεσης εργασίας. Τα γραφεία αυτά φαίνεται ότι συμβάλλουν στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων αντιλήψεων για το φύλο, τους ρόλους και τον εργασιακό καταμερισμό με στόχο τη διατήρηση μιας σχέσης αφεντικού και υπηρέτριας. Μιας υπηρέτριας όμως η οποία οφείλει να έχει συγκεκριμένη εργασιακή συμπεριφορά («υπάκουη» και «εργατική») και ιδιαίτερα στοιχεία προσωπικότητας («ειλικρίνεια», «εντιμότητα», «σοβαρότητα»).

Στο *δεύτερο μέρος* παρουσιάζονται τα ποσοτικά ευρήματα της έρευνας. Η προσπάθεια μέτρησης διαφόρων πτυχών της ένταξης των μεταναστριών οικιακών εργατριών στην Ελλάδα βασίστηκε σε δείκτες κοινωνικο-οικονομικής ένταξης, καθώς και σε στατιστική ανάλυση συστάδων. Η πρωτοτυπία των δεικτών αυτών έγκειται στο ότι ο καθένας επιχειρεί να καταγράψει τόσο αντικειμενικές προϋποθέσεις όσο και υποκειμενικές θεωρήσεις των μεταναστριών ως προς κάποια διάσταση της ζωής τους στη χώρα υποδοχής. Από την ποσοτική έρευνα προκύπτει ότι αφενός υπάρχουν σοβαρά αντικειμενικά εμπόδια στην ένταξη όπως η μη αναγνώριση επαγγελματικών προσόντων και η απουσία δικαιώματος ψήφου. Αφετέρου, παρατηρείται μια υποκειμενική παραίτηση ή αδιαφορία η οποία επηρεάζει αρνητικά την ένταξη των οικιακών εργατριών (π.χ. απουσία ενδιαφέροντος αναζήτησης καλύτερης εργασίας, αδιαφορία για συμμετοχή σε εκλογές και συνδικαλιστικές οργανώσεις).

Το *τρίτο μέρος* της μελέτης είναι αφιερωμένο στην ανάλυση των αποτελεσμάτων της ποιοτικής έρευνας με οικιακές εργάτριες από την Αλβανία, Ουκρανία, Μολδαβία, Φιλιππίνες και χώρες της Αφρικής. Μέσα από τις ερμηνείες των ιδίων των υποκειμένων προκύπτει ότι οι δομικοί περιορισμοί που αφορούν κυρίως την μεταναστευτική ιδιότητα (π.χ. προβλήματα κατά την ανανέωση άδειας διαμονής, διακρίσεις από εκπροσώπους του κράτους και φορείς εξουσίας) έχουν αρνητικές συνέπειες για τις εργασιακές επιλογές και την καθημερινή ζωή των οικιακών εργατριών. Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι η ενταξιακή υστέρηση στο πεδίο της πρόσβασης και κινητικότητας στην αγορά εργασίας, στα πολιτικά δικαιώματα και στην πρόσβαση στην εκπαίδευση. Ακόμα, αρνητική επίπτωση για τις προοπτικές ενσωμάτωσης φαίνεται πως έχει η ταξική απόσταση από τους εργοδότες (π.χ. η περίπτωση των Φιλιππινέζων). Ωστόσο, οι στρατηγικές που αναπτύσσουν οι οικιακές εργάτριες και η υποκειμενική πρόσληψη της ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία, φαίνεται πως παίζουν καθοριστικό ρόλο για την αξιολόγηση της ενταξιακής ατομικής τους πορείας ως ικανοποιητική (κοινωνικές συναναστροφές ή/και μεικτοί γάμοι με Έλληνες). Τέλος, η μελέτη αναδεικνύει ότι η κρίση και οι επακόλουθες συνθήκες ανασφάλειας στην αγορά εργασίας έχουν επιφέρει μια σειρά από αλλαγές σε επίπεδο αμοιβών, ασφάλισης, συχνότητας εργασίας και τύπου απασχόλησης οι οποίες επηρεάζουν αρνητικά τις ενταξιακές προοπτικές των μεταναστριών οικιακών εργατριών (π.χ. υποαπασχόληση, ανεργία).

Στο *τέταρτο μέρος* επιχειρείται μια σύνθεση των συμπερασμάτων της ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας και διατυπώνονται προτάσεις πολιτικής με στόχο την κοινωνική και εργασιακή ένταξη των μεταναστριών (π.χ. βελτίωση συνθηκών απασχόλησης, προοπτικές επαγγελματικής κινητικότητας, οικογενειακή επανένωση, πρόσβαση στην εκπαίδευση και σε υπηρεσίες πρόνοιας, πολιτική συμμετοχή, πρόσβαση στην ιθαγένεια).

Στην ουσία, η μελέτη αυτή, όπως και άλλες πρόσφατες μελέτες (Φούσκας 2012, Ξυπολυτάς 2012, Ψημμένος 2013), αναδεικνύει τη σημασία της ανάλυσης του επαγγέλματος, του φύλου και της μεταναστευτικής ιδιότητας για την κατανόηση της μετανάστευσης. Ταυτόχρονα αποτελεί έναυσμα για περαιτέρω έρευνα με πλαίσιο και περιεχόμενο τις επιπτώσεις της χαμηλού κύρους εργασίας επάνω στους ανθρώπους. Το γεγονός ότι η οικιακή εργασία και οι επιπτώσεις πάνω στις μετανάστριες εργάτριες δεν περιορίζεται απλά σε μια χρονική περίοδο αλλά εξετάζεται σε όλη της την εξέλιξη, δίνει τη δυνατότητα για σύγκριση με το παρελθόν και την εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων ως προς τις πιθανές μεταβολές που προκύπτουν. Η παρούσα έρευνα, χρησιμοποιώντας ποσοτικά μεθοδολογικά εργαλεία συμβάλλει στην αποτύπωση των γενικών τάσεων του μεταναστευτικού φαινομένου. Παρόλα αυτά, η ανάδειξη της ερμηνείας των υποκειμένων, μέσω των ποιοτικών μεθόδων, είναι καθοριστική για να κατανοηθεί το κοινωνικό περιεχόμενο της οικιακής εργασίας και ο τρόπος με τον οποίο η εργασία επηρεάζει τις αντιλήψεις των εργατριών για τη ζωή τους.

Τέλος, η μελέτη «Οικιακή εργασία και κοινωνική ένταξη μεταναστριών στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης» αποτελεί μια πολύ σημαντική επιστημονική συνεισφορά καθώς επαναφέρει στο προσκήνιο τη σημασία του επαγγέλματος στην οργάνωση ζωής, την κοινωνική συμπεριφορά και τις αξίες των ανθρώπων. Σε αντίθεση με θεωρήσεις που εντοπίζουν το πρόβλημα των μεταναστών και την επίλυσή του σε νομική βάση, η μελέτη που επιμελείται ο Χριστόδουλος Μπέλλας επαναπροσδιορίζει το πρόβλημα σε μια βάση η οποία συμβαδίζει με την παράδοση ενός αιώνα γύρω από το πως εδραιώνεται η υποταγή σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους και πως διαμορφώνεται μια κουλτούρα υπηρετικότητας στην οικιακή εργασία (Addams 1896, Du Bois – Eaton 1899 / 1995, Glenn 1986).

Daria Lazarescu - Ευφροσύνη Μαλεκάκη
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ιορδάνης Ψημμένος (επιμ.)

Εργασία και κοινωνικές ανισότητες, Προσωπικές υπηρεσίες και υπηρετικό δυναμικό

Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013

Ο συλλογικός τόμος «Εργασία και κοινωνικές ανισότητες: προσωπικές υπηρεσίες και υπηρετικό δυναμικό» ανήκει στη σειρά «Κοινωνικές Ανισότητες στη Σύγχρονη Ελλάδα» και εντάσσεται σε έναν διεθνή βιβλιογραφικό διάλογο, ο οποίος αναπτύσσεται σήμερα και προσπαθεί να κατανοήσει πώς διαμορφώνονται οι νέες αγορές εργασίας παγκοσμίως, ποιες είναι οι εργασιακές συνθήκες που προκύπτουν και πώς τελικά αυτές δημιουργούν τα κοινωνικά στερεότυπα διαμέσου των οποίων κατασκευάζονται οι νέες μορφές κοινωνικών ανισοτήτων. Προκρίνοντας τη μαρξιστική και βεμπεριανή ανάλυση ως μέθοδο κατανόησης των σύγχρονων προβλημάτων, η συγκεκριμένη μελέτη προχωρά ένα βήμα παρακάτω τον παραδοσιακό διάλογο γύρω από το ζητούμενο της ανάπτυξης της απασχόλησης, θέτοντας ότι το πρόβλημα είναι η ίδια η απασχόληση, από τη στιγμή που τα νέα επαγγέλματα τα οποία αναπτύσσονται και οι συνθήκες εργασίας που τα συνοδεύουν, δημιουργούν ανθρώπους οι οποίοι τίθενται αυτομάτως στο κοινωνικό περιθώριο.

Συγκεκριμένα, τα τελευταία χρόνια, η καθιέρωση των νεοφιλελεύθερων προταγμάτων και η απορρύθμιση του κράτους πρόνοιας οδήγησαν σε δυο ισχυρές κοινωνικές μεταβολές: α) τη σταδιακή ματαίωση των παραδοσιακών δεικτών διάκρισης στον καταμερισμό της εργασίας -όπως εξειδί-

κευση, γνώση και εμπειρία (broad qualifications/skills)- μέσω της επαναφοράς των κληρονομικών γνωρισμάτων του εργατικού δυναμικού -όπως φύλο, χρώμα, καταγωγή (generic skills)- και β) τη μετατόπιση της ευθύνης για ευημερία από το κράτος και την κοινωνία, στο άτομο και την οικογένεια. Οι αλλαγές αυτές είχαν ως βασική συνέπεια την εκ νέου νομιμοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων, εξαιτίας της ταύτισής τους με τα γενετικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά, και την επανάκτηση και καθιέρωση μιας γενικευμένης ιδεολογίας της ατομικής υπαιτιότητας.

Οι παραπάνω εξελίξεις, συνέβαλαν και στη διαμόρφωση ενός νέου εργατικού δυναμικού στον τομέα των προσωπικών υπηρεσιών στη σύγχρονη Ελλάδα, το οποίο φαίνεται να ωθείται στη σύναψη σχέσεων εργασίας που περιέχουν δεσμεύσεις και εξαρτήσεις προκαπιταλιστικού/φεουδαρχικού τύπου και τελικά να οδηγείται στην υπηρετικότητα.

Ο συλλογικός αυτός τόμος, μέσα από κοινωνιολογικά, ιστορικά και ανθρωπολογικά άρθρα και μελέτες, ρίχνει φως στις παραμέτρους εκείνες που συνθέτουν τις προσωπικές υπηρεσίες και την κουλτούρα της υπηρετικότητας. Συγγραφείς των επιμέρους κεφαλαίων είναι οι: Έφη Αργυρού, Κατερίνα Βασιλικού, Daria Lazarescu, Κωνσταντίνα Μπάδα, Νικόλαος Ξυπολυτάς, Δέσποινα Β. Παπαδοπούλου, Θεόδωρος Φούσκας, Ποθητή Χαντζαρούλα, Ιορδάνης Ψημμένος. Στόχος του βιβλίου είναι να φέρει στην επιφάνεια τους τρόπους με τους οποίους η οργάνωση της κοινωνίας δημιουργεί και αναπαράγει το εργατικό δυναμικό των προσωπικών υπηρεσιών. Πως δηλαδή οι κοινωνικές ανισότητες, μέσα από διακρίσεις, αποκλεισμούς, στρωματώσεις και στερήσεις πνευματικών και υλικών αγαθών, ελευθεριών επιλογής, προοπτικών ανάπτυξης και ευκαιριών ζωής, καθορίζουν τα όρια της επιβίωσης των ανθρώπων και διαμορφώνουν τις αποδεκτές δεξιότητες, τους ρόλους, τις αντιλήψεις και τις αξίες εκείνες, μέσω των οποίων φυσικοποιούνται οι υπάρχουσες κοινωνικές ιεραρχίες και οι αναδύονται οι νεότερες.

Στην εισαγωγή του τόμου με τίτλο «Διαδρομές Υπηρετικότητας», βασικός στόχος του συγγραφέα είναι να αναδείξει την κοινωνιολογική διάσταση του προβλήματος μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο. Χρησιμοποιώντας παραδείγματα κλασικών μελετών και σύγχρονων αναλύσεων, ο Ψημμένος υποστηρίζει ότι η δημιουργία της νέας υπηρετικής τάξης στη σύγχρονη Ελλάδα σχετίζεται με την ευρύτερη οργάνωση της κοινωνίας και δεν αποτελεί παρέκκλιση αυτής. Τα τρία στάδια (προετοιμασία, τοποθέτηση, κοινωνικοποίηση) που διαμορφώνουν, ορίζουν και αναπαράγουν το εργατικό δυναμικό των μεταναστών το οποίο οδηγείται στις προσωπικές υπηρεσίες και την υπηρετικότητα, διαψεύδουν τη φιλελεύθερη ρητορεία περί «επιλογής» της εργασίας: οι άνθρωποι ωθούνται σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, μέσα από μια σειρά κοινωνικών αποκλεισμών, τους οποίους επιφέρει η ίδια η παραγωγή από τη στιγμή που ορίζει και ελέγχει τους ρόλους, τις αντιλήψεις και τα στερεότυπα στον παγκοσμιοποιημένο και τοπικό καταμερισμό της εργασίας. Το εργατικό δυναμικό των μεταναστών «προετοιμάζεται» για να απασχοληθεί σε χαμηλού κύρους επαγγέλματα, πολύ πριν αναζητήσει εργασία στις χώρες υποδοχής. Μέσα από τη συστηματική διάβρωση και απορρύθμιση των εργασιακών κατακτήσεων, τις πολιτικές αντιμετώπισης της μετανάστευσης που αυξάνουν την εξάρτηση των ανθρώπων από τα παράνομα δίκτυα και τους λαθρέμπορους, την πτώχευση των αξιών και των κοινωνικών δεσμών στις κοινωνίες προέλευσης, τη στήριξη των αποδεκτών κοινωνικά δεξιότητων πάνω σε στερεότυπα και με βάση την προσωπική ευελιξία, οι άνθρωποι εσωτερικεύουν και νομιμοποιούν την υπηρετικότητα και έτσι χειραγωγούνται ώστε να εργαστούν σε δουλειές που προσδιορίζονται εθνοτικά, φυλετικά και έμφυλα και χαρακτηρίζονται από προσωρινότητα, κοινωνικό στίγμα, διακρίσεις και προνοιακή περιθωριοποίηση.

Στα πρώτα δύο κεφάλαια του τόμου αναδεικνύεται η σημασία του ιστορικού πλαισίου στην ανάλυση του εργατικού δυναμικού των προσωπικών υπηρεσιών και της υπηρετικότητας στην Ελλά-

δα. Τόσο στην περίπτωση των Μπάδα και Αργυρού, όπου η μελέτη εστιάζεται στην οικιακή εργασία από το 17^ο αιώνα μέχρι σήμερα μέσα από γραπτές πηγές και αφηγήσεις τρίτων προσώπων, όσο και στην ανάλυση της Χαντζαρούλα όπου βασική πηγή έρευνας είναι οι προσωπικές καταγραφές γυναικών από τον μεσοπόλεμο και τον Β΄ Παγκόσμιο - η οικιακή εργασία φαίνεται να αφορά σε συγκεκριμένες τάξεις, καταγωγές και φύλο. Μέσα από αυτό τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, δημιουργούνται τα κατάλληλα στερεότυπα με τα οποία εσωτερικεύεται η κατωτερότητα από τους ίδιους τους εργαζόμενους και σμιλεύεται η υποταγή τους, ενώ αναδεικνύεται ότι η υπηρετικότητα δεν αποτελεί καινοφανή πραγματικότητα στον ελληνικό χώρο.

Μελετώντας την είσοδο και την παραμονή του εργατικού δυναμικού στην οικιακή εργασία στην Ελλάδα, μέσα από το πρίσμα των παραδοσιακών κοινωνιολογικών προσεγγίσεων, η ανάλυση των Ξυπολυτά και Lazarescu εντοπίζει την ανάπτυξη μιας αγοράς εργασίας που ωθεί τις μετανάστριες σε χαμηλού κύρους εργασίες και ειδικότερα στην οικιακή εργασία, φυσικοποιώντας τόσο τη θέση τους στην κοινωνία, όσο και την αντίληψη που οι ίδιες διαμορφώνουν για αυτή τη θέση, και άρα εγκλωβίζοντάς τις με αυτό τον τρόπο μέσα στο επάγγελμα.

Στο ίδιο πλαίσιο αναφοράς, η Παπαδοπούλου εστιάζει σε μια λανθάνουσα κοινωνικοποίηση (ή απο-κοινωνικοποίηση αξιών και συμμετοχικών δικτύων) των μεταναστών και στις διαδικασίες κατασκευής του κοινωνικού τους αποκλεισμού, που έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός εργατικού δυναμικού, το οποίο προετοιμάζει τις προσδοκίες του για να απασχοληθεί σε χαμηλού κύρους εργασίες.

Στο ζήτημα της διεθνικής οικογένειας εισάγει τον αναγνώστη η Βασιλικού, φέρνοντας στο φως τις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις που άπτονται του προβληματισμού. Η συγγραφέας εξηγεί, πώς η ίδια η οργάνωση της εργασίας των γυναικών που απασχολούνται στην προσωπική φροντίδα στις χώρες υποδοχής, διαμορφώνει και τις αξίες τους γύρω από την οικογένεια, επιφέροντας την υιοθέτηση προτύπων ζωής που συνδέονται λιγότερο με την ασφάλεια των πρωτογενών δικτύων αλληλεγγύης και περισσότερο με την ευελιξία και την προσαρμοστικότητα στις αλλαγές που συνοδεύουν το επάγγελμα.

Τέλος, η μελέτη του Φούσκα, φέρνει στο φως τις δυσκολίες ανάπτυξης για συνδικαλιστική δράση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα, εντοπίζοντας το πρόβλημα όχι τόσο στις πολιτικές αποφάσεις, όσο στο πλαίσιο, τις συνθήκες αλλά και ευρύτερα στη φύση του καταμερισμού της εργασίας των μεταναστών.

Συμπερασματικά, ο τέταρτος τόμος της σειράς για τις «Κοινωνικές Ανισότητες στη Σύγχρονη Ελλάδα», χρησιμοποιώντας τους βασικούς κοινωνιολογικούς άξονες ανάλυσης (ιστορικό πλαίσιο, αντικειμενική υπόσταση, υποκειμενική διάσταση) καταφέρει να αναδείξει στο σύνολό του το πρόβλημα της σύγχρονης υπηρετικότητας στην Ελλάδα και να απαντήσει στο αρχικό του ερώτημα γύρω από τους τρόπους με τους κατασκευάζεται ένα τέτοιο εργατικό δυναμικό και τις διαδικασίες που το αναπαράγουν. Το επιστημονικό αυτό έργο, έρχεται σε μια ιδιαίτερη χρονική συγκυρία για το θεσμικό και πολιτειακό μέλλον της Ευρώπης και της Ελλάδας, ώστε να υπενθυμίσει ότι τα οικονομικά και πολιτικά αδιέξοδα αποτελούν προϊόντα των κοινωνικών ανισοτήτων και όχι το αντίστροφο.

Αριστείδης Ν. Ασπρούλης
Πάντειο Πανεπιστημίο

Ελένη Πρόκου (επιμ.)

Κοινωνικές διαστάσεις των πολιτικών στην ανώτατη εκπαίδευση: συγκριτική και διεθνής προσέγγιση

Εκδόσεις Διόνικος, Αθήνα 2011

Ενα καλό βιβλίο είναι εκείνο που σου γεννά σκέψεις και ερωτήματα, σου κινητοποιεί τη σκέψη, ιδίως την κριτική σκέψη. Αυτά είναι τα χαρακτηριστικά του βιβλίου που επιμελήθηκε η Ελένη Πρόκου και φέρει τον τίτλο *Κοινωνικές διαστάσεις των πολιτικών στην ανώτατη εκπαίδευση*. Το βιβλίο αυτό κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Διόνικος.

Το βιβλίο δομείται σε δύο μέρη: Το πρώτο τιτλοφορείται: Προσεγγίζοντας τις πολιτικές για την «ισότητα εκπαιδευτικών ευκαιριών» και την «αποδοτικότητα» στο πεδίο της ανώτατης εκπαίδευσης: εννοιολογικές αποσαφηνίσεις, διεθνείς διαστάσεις». Περιλαμβάνει δύο κείμενα: ένα της ίδιας, με τίτλο: Οι στόχοι της «ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών» και της «αποδοτικότητας» στα μοντέλα ανώτατης εκπαίδευσης της Ευρώπης». Ένα δεύτερο, του Γεωργίου Πασιά, με τίτλο: Ευρωπαϊκή πολιτική για την ανώτατη εκπαίδευση: Προς ένα διεθνώς ανταγωνιστικό «Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης».

Το δεύτερο μέρος έχει τον τίτλο: Οι στόχοι της ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών» και της «αποδοτικότητας» στα μοντέλα ανώτατης εκπαίδευσης της Ευρώπης. Αποτελείται από τέσσερα κείμενα: α) Mary Henkel, Οι στόχοι της «ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών» και της «αποδοτικότητας» στα μοντέλα ανώτατης εκπαίδευσης της περιοχής του Ατλαντικού (Βρετανία), β) Chris Lorenz, «Οι στόχοι της «ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών» και της «αποδοτικότητας» στα μοντέλα ανώτατης εκπαίδευσης της περιοχής της Ηπειρωτικής Ευρώπης (Ολλανδία), γ) Thyge Winther-Jensen, «Οι στόχοι της «ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών» και της «αποδοτικότητας» στα μοντέλα ανώτατης εκπαίδευσης της περιοχής της Σκανδιναβίας (Δανία), και δ) Ελένη Πρόκου, «Οι στόχοι της «ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών» και της «αποδοτικότητας» στα μοντέλα ανώτατης εκπαίδευσης της περιοχής της Νότιας Ευρώπης (Ελλάδα).

Θα προσπαθήσω στη συνέχεια να δείξω γιατί το βιβλίο αυτό βοηθάει στη συζήτηση γύρω από την ανώτατη εκπαίδευση προσεγγίζοντας διάφορα καίρια θέματα.

Στον πρόλογο του βιβλίου ο Robert Cowen επιμένει στη σημασία των «λέξεων συμπίκνωσης». Τι είναι αυτές; Είναι έννοιες που ενώ αυτές καθ' αυτές δεν θα μπορούσαν να αμφισβητηθούν για την προφανή χρησιμότητά τους, πχ. η αποδοτική εκπαίδευση (σελ.12), εντασσόμενες μέσα σε μια μεγάλη αφήγηση χρησιμοποιούνται για τη νομιμοποίησή της. Μάλιστα, το πρόβλημα δεν είναι τόσο αυτό. Δεν λέγεται ρητά, αλλά διατρέχει όλα τα κείμενα του βιβλίου: εκείνο που τίθεται ως μείζον πρόβλημα είναι η μονοκρατορία και ο καθολικός εποικισμός σκέψης και πολιτικής από τη μοναδική μεγάλη αφήγηση των ημερών μας, το νεο-φιλελευθερισμό. Πράγματι, μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού και την προσάρτηση της σοσιαλδημοκρατίας στη νεο-φιλελεύθερη αφήγηση (τεκμηριώνεται καλά σε όλα τα κείμενα) η μόνη υπαρκτή μεγάλη αφήγηση είναι ο νεο-φιλελευθερισμός. Όμως, η ανυπαρξία εναλλακτικής μεγάλης αφήγησης οδηγεί σε αδιέξοδο, δεσ παράδοξο, στο βαθμό που αυτό που λέγεται δεν είναι αυτό που θέλει να πει! Εντούτοις, πως θα μπορούσαμε να πάψουμε να ενδιαφερόμαστε για μια «αποδοτική εκπαίδευση» (για να ξαναέρθουμε στο παράδειγμα του Cowen);

Το αδιέξοδο αυτό, μας οδηγεί και σε κάτι άλλο. Στο πλαίσιο που σκιαγραφήθηκε τι έχει απογίνει το κοινωνικό υποκείμενο, ο πολίτης, του Διαφωτισμού; Ειδικά η αυτονομία και η δράση του; Αυτό περνά στο βιβλίο ως δίλημμα: (κοινωνική) ισότητα ή (ατομική) ελευθερία; Το ενδιαφέρον

είναι ότι ο δεισμός αυτός, με τα διαφορετικά προτάγματά του είναι ακόμα προϊόν του Διαφωτισμού. Η μετάπλαση όμως της (ατομικής) ελευθερίας σε ελευθερία του καταναλωτή διασπά τη διαφωτιστική παράδοση και μας μεταφέρει στη μεταμοντέρνα επικυριαρχία της ατομικότητας χωρίς κοινωνία. Ή όπως το λέει πολύ ωραία η Πρόκου: «το άτομο κατέστη, έτσι, ελεύθερο αλλά κοινωνικά και πολιτικά μετέωρο» (σελ.34). Εκεί η ισότητα χάνει τη νοηματική της συγκρότηση, όχι όμως την πολιτική της χρησιμότητα, στο βαθμό που χρησιμοποιείται λεκτικά για να ξερκίσει το φόβο της διάσπασης της κοινωνικής συνοχής, νοούμενης ως διατάραξη της ομαλής λειτουργίας της αγοράς.

Το βιβλίο της Ελένης Πρόκου εστιάζει πρωτίστως στις Ευρωπαϊκές Πολιτικές. Το «ευρωπαϊκές» εδώ είναι δισυπόστατο: Πολιτικές, επιλεγμένων ευρωπαϊκών κρατών και πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε ό,τι αφορά το πρώτο, διαπιστώνει κανείς πως οι εθνικές πολιτικές συγκλίνουν μέσα από τις ιδιαιτερότητές τους σε ένα κοινό πρότυπο, εκείνο της μοναδικής μεγάλης αφήγησης.

Όσον αφορά το δεύτερο, υπάρχει μια διαφορά στον τρόπο που κανείς αντιδρά στα ερεθίσματα. Η ΕΕ είναι μια κατασκευή. Για όσους είναι εναντίον της τα πράγματα είναι απλά. Για τους άλλους, η κατανόηση και ερμηνεία των πολιτικών είναι ένας γρίφος. Ας αρχίσουμε από το προφανές: οι πολιτικές της ΕΕ επικαθορίζονται από τη μοναδική μεγάλη αφήγηση της εποχής μας, όπως άλλωστε και των κρατών. Από εκεί και πέρα όμως, η μετάπλαση του ευρωπαϊκού χάρτη από πολυκερματισμένο σε ενιαίο θα μπορούσε να σημαίνει κάτι άλλο; Ας δοθεί ένα παράδειγμα μέσα από τα ερεθίσματα που δίνει το βιβλίο: μπορεί να υπάρξει μια συλλογική ευρωπαϊκή ανταγωνιστικότητα στην παγκόσμια οικονομία; αν ναι τι θα σήμαινε αυτό τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά της ΕΕ;

Το προηγούμενο μας φέρνει στο κείμενο της Mary Henkel όπου διαβάξει κανείς ότι: «Οι φιλοδοξίες της [της ανώτατη εκπαίδευσης του Ηνωμένου Βασιλείου] έχουν εστιάσει στην εθνική υπεροχή παρά σε μια συλλογική ευρωπαϊκή ανταγωνιστικότητα στην παγκόσμια οικονομία» (σελ.118). Δεν εκπλήσσει στο βαθμό που το ΗΒ είναι η εμβληματική αντι-ευρωπαϊκή χώρα. Επιπλέον, το αποικιοκρατικό παρελθόν της δίνει μια ιδιαίτερη αίσθηση για τον εαυτό της. Παρ' όλα αυτά, πιο κάτω διαβάζουμε: «Υπάρχουν τώρα σαφή σημάδια αλλαγής [...] ενώ η συνεργασία του έθνους με την Ευρώπη σε αυτό το πεδίο πολιτικής αναμένεται να είναι πολύ πιο ορατή μέσα στην επόμενη δεκαετία». Ας σημειώσουμε εδώ ότι είναι κρίμα που το κείμενο δεν φτάνει στο σήμερα, όμως το σημαντικό δεν είναι αυτό είναι η κατανόηση της στροφής.

Από την άλλη, στην περίπτωση της Δανίας, του Thyge Winther-Jensen, μπορεί κανείς να διαβάσει: «Για την πρωτοβάθμια και την κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η Δανία συνήθως καυχιέται ότι έχει –δίπλα στα κρατικά σχολεία– μια παράδοση ελεύθερων σχολείων που χρονολογείται από τον 19^ο αιώνα. Δεν υπάρχουν, ωστόσο, ελεύθερα, ανεξάρτητα πανεπιστήμια για να δημιουργήσουν μια εναλλακτική πολιτική ατζέντα για το πανεπιστήμιο» (σελ.165). Αλήθεια, πόσο διαφορετική αντίληψη από την αντίστοιχη ελληνική!

Η ελληνική πάλι πραγματικότητα, σκιαγραφημένη από το κείμενο της Ελένης Πρόκου, δίνει μια άλλη διάσταση. Η επικέντρωση στην κοινωνική ισότητα μεταπλασμένη σε πολιτικό πρόταγμα οδήγησε στην πολύ μεγάλη αύξηση των εισακτέων, στη διεύρυνση του δικτύου των ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης και σε μια πληθώρα αποφοίτων. Έχει ενδιαφέρον ότι ο εκδημοκρατισμός των ανώτατης εκπαίδευσης συμπορεύτηκε με τη διατήρηση των κοινωνικών ανισοτήτων στην πρόσβαση σε επιλεγμένες σπουδές. Παρ' όλα αυτά, ο στόχος ήταν υπαρκτός: η κοινωνική ισότητα! Η εναρμόνιση της ελληνικής πολιτικής με το παγκόσμιο επικυρίαρχο οδήγησε στο πρόταγμα της οικονομικής αποδοτικότητας. Αν και η κριτική προσέγγιση τόσο της πληθώρας των ιδρυμάτων όσο και η μεγάλη, ίσως υπέρμετρη, παραγωγή αποφοίτων αξίζει της ερευνητικής προσοχής μας και σκέψης, εδώ, το κυρίαρχο είναι η παραγωγή νοήματος. Πράγματι, σε μια χώρα που παράγει (σχεδόν) τίποτα, πιο το νόημα της σύνδεσης των πανεπιστημίων με την αγορά εργασίας;

Τέλος, το άλλο μεγάλο θέμα του βιβλίου είναι η «ανώτατη εκπαίδευση». Ο Γεώργιος Πασιάς αποδίδει τη σύνθεση του πλέγματος της ευρωπαϊκή πολιτικής μέσα από το κείμενό του. Ο Chris Lorenz, μιλά για την ολλανδική εμπειρία. Όμως και οι δύο μιλούν για το ίδιο. Το συμπυκνώνει μάλιστα πολύ καλά ο δεύτερος (σελ. 140): οικονομία, πανεπιστημιακοί. Πράγματι, από τη μια, όλες οι πολιτικές δεν στοχεύουν παρά στον περιορισμό της κρατικής χρηματοδότησης. Από την άλλη, όλες οι πολιτικές διαβρώνουν τη βάση του παραδοσιακού πανεπιστημίου, δηλαδή τους πανεπιστημιακούς. Θα πρόσθετα και τους φοιτητές.

Βέβαια, πέρα από τις εύκολες κριτικές είναι αλήθεια ότι: α) Η ανώτατη εκπαίδευση και ειδικά το πανεπιστήμιο καλείται εκτός των άλλων να σκώσει το βάρος της διά βίου εκπαίδευσης. Σίγουρα, δεν θα ήταν σκόπιμο για το πανεπιστήμιο να μην εμπλακεί σε αυτήν. Από την άλλη, αυτή ακριβώς η εμπλοκή, του πολλαπλασιάζει το εκπαιδευτικό έργο και του διαφοροποιεί κατά ακραίο τρόπο το παραδοσιακό του κοινό, τόσο ηλικιακά όσο και σε επίπεδο εκπαιδευτικών αναγκών. Πέρα από όλα τα άλλα, αυτό του διογκώνει το λειτουργικό κόστος. Κόστος το οποίο κανείς δεν θέλει να αναλάβει και, β) Το πανεπιστήμιο στο πλαίσιο των επιταγών των σύγχρονων πολιτικών προσπαθεί να δράσει στο τρίπτυχο έρευνα-καινοτομία-εκπαίδευση. Γίνεται ένας τεράστιος και περίπλοκος οργανισμός ο οποίος, από τη μια, αυξάνει γεωμετρικά το κόστος λειτουργία του, από την άλλη, είναι εξαιρετικά αμφίβολο ότι μπορεί πλέον να διοικηθεί μόνο από μη ειδικούς.

Τα δύο προηγούμενα οδηγούν σε ένα παράδοξο που σκιαγραφείται με σαφήνεια μέσα στο βιβλίο. Από τη μια, τονίζεται, στις εξειδικευμένες πολιτικές, η αυτονομία του θεσμού. Από την άλλη, καθίσταται κεντρικό το αίτημα για λογοδοσία. Το πρώτο, η αυτονομία, γίνεται κεντρικό διακύβευμα που χρησιμοποιείται από όλες τις πλευρές, όμως η κάθε μια το χρησιμοποιεί κατά τρόπο διαφορετικό. Το πανεπιστήμιο θα ήθελε να χρησιμοποιεί χωρίς εξωτερικό έλεγχο τη κρατική χρηματοδότησή του. Το κράτος, από την πλευρά του, θα ήθελε να περιορίσει τη χρηματοδότηση του πανεπιστημίου, παραχωρώντας του αυτονομία για να αναζητήσει εναλλακτικούς χορηγούς! Το δεύτερο, η λογοδοσία προτάσσεται ως αντιστάθμισμα της αυτονομίας. Είναι εξαιρετικής σημασίας να δει κανείς ότι ενώ το κράτος αποχωρεί από τον προϋπολογισμό του πανεπιστημίου από την άλλη μέσω της λογοδοσίας προσπαθεί να ελέγξει το πανεπιστήμιο μέσω παρένθετων θεσμών. Επιπλέον, στο όνομα της λογοδοσίας απαιτεί χρηστή διοίκηση για την επίτευξη της οικονομικής του αποδοτικότητας (τόσο εσωτερικά ως λειτουργία, όσο και εξωτερικά ως σύνδεση με την αγορά εργασίας). Για να επανέλθουμε στην αρχή αυτού του κειμένου, τόσο η αυτονομία όσο και η λογοδοσία εντάσσονται στα «αυτονόητα» της λειτουργίας του πανεπιστημίου. Από την άλλη, δεν είναι παρά λέξεις συμπύκνωσης της κυρίαρχης αφήγησης...

Γιώργος Σταμέλος
Πανεπιστήμιο Πατρών